

MINTAQA IQTISODIY BARQARORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SANOAT TARKIBIY O'ZGARISHLARINING MOHIYATI

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti,

To'rtko'l fakulteti, assistent-o'qituvchi

Urganch davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17302429>

Mazkur tezisda mintaqqa iqtisodiy barqarorligini ta'minlash jarayonida sanoat tarkibiy o'zgarishlarining o'rni va ularni mohiyatini tushuntiruvchi nazariy qarashlar ko'rib chiqiladi. Mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida sanoat tarmoqlari va ularning tarkibiy o'zgarishlari muhim o'rin tutadi. Sanoatning iqtisodiyotdagi roli uning nafaqat yalpi hududiy mahsulot (YaHM)dagi ulushi, balki texnologik yangilanish, eksport salohiyati, innovatsion rivojlanish darajasi va bandlikka qo'shgan hisssasi bilan ham belgilanadi. Tarkibiy o'zgarishlar – bu iqtisodiy resurslarni past samarali tarmoqlardan yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tarmoqlarga qayta taqsimlash jarayoni bo'lib, zamonaviy industrial siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Xorazm viloyati sanoati an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligiga tayangan bo'lsa-da, so'nggi yillarda sanoat ishlab chiqarishining hajmi va tarmoqlar tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu jarayon iqtisodiy modernizatsiya, investitsiyalarni jalb qilish, texnologik yangilanish va davlat tomonidan qabul qilingan sanoat siyosati bilan bevosita bog'liqdir.

Mintaqa iqtisodiy barqarorligini ta'minlash masalasi bugungi kunda iqtisodiy siyosatning markazida turibdi. Mintaqa iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda sanoat tarkibiy o'zgarishlarining ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish jarayoni, avvalo, ushbu tushunchalarning iqtisodiy mohiyatini aniqlashni talab etadi. Jahon iqtisodiy adabiyotida *“tarkibiy o'zgarish”* (structural change) atamasi iqtisodiyotning bir tarmog'idan boshqasiga ishlab chiqarish resurslarining qayta taqsimlanishi jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon ishlab chiqarishning texnologik bazasida, mahsulot nomenklaturasida, bozor segmentlarida va ishchi kuchi malakasida yuz beradigan chuqur o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Chunki globalizatsiya, raqamli iqtisodiyotning tez sur'atlarda rivojlanishi, xalqaro bozorlarning keskin raqobati sharoitida faqatgina ishlab chiqarish hajmining ko'payishi barqarorlikni kafolatlab bera olmaydi. Buning uchun ishlab chiqarishning ichki tarkibini qayta ko'rib chiqish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va resurslardan samarali foydalanish talab etiladi.

1-jadval. Sanoat tarkibiy o'zgarishlarining asosiy yo'nalishlari va ularning mohiyati

Yo'nalish	Mazmuni	Mintaqa iqtisodiyotiga ta'siri	Amaliy misol
Tarmoqlar diversifikatsiyasi	Sanoat tarkibida turli tarmoqlar ulushini qayta taqsimlash, yangi sohalarni rivojlantirish	Mintaqaning bir tarmoqqa qaramligini kamaytiradi, barqaror o'sish ta'minlaydi	Xorazm viloyatida to'qimachilik va oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish orqali qishloq xo'jaligiga qaramlikni kamaytirish

Texnologik modernizatsiya	Ishlab chiqarish jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish	Mehnat unumdorligini oshiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi	Yangi texnologiyali ip-gazlama to'qish uskunalari o'rnatish
Mahsulot tarkibining o'zgarishi	Yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish	Eksport salohiyatini oshiradi, raqobatbardoshlikni kuchaytiradi	Xorazmda paxta tolasi o'rniga tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarish
Hududiy ixtisoslashuvni optimallashtirish	Mintaqa resurslariga mos ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish	Resurslardan samarali foydalanish, transport va logistika xarajatlarini kamaytirish	Xorazmda issiq iqlim sharoitida meva-sabzavotni qayta ishlash sanoati
Ekologik tarkibiy o'zgarishlar	Ishlab chiqarishning ekologik toza texnologiyalar asosida tashkil etilishi	Atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi, yashil iqtisodiyot rivojlanadi	Quyosh energiyasidan foydalangan holda sanoat korxonalarini energiya bilan ta'minlash

Jadvalda keltirilgan yo'nalishlar mintaqa sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun muhim hisoblanadi. Har bir yo'nalish iqtisodiy, texnologik va ekologik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, sanoat tarkibiy o'zgarishlarining mohiyati nafaqat tarmoqlar o'rtasidagi nisbatlar almashinuvida, balki ularning makroiqtisodiy barqarorlik va mintaqaviy raqobatbardoshlikka qo'shgan hissasida namoyon bo'ladi. Bu jarayonni to'g'ri boshqarish esa iqtisodiy siyosatning aniqligi, strategik rejalashtirish, hududiy ixtisoslashuv va ilmiy-tadqiqot salohiyatiga bevosita bog'liq.

Sanoat tarkibiy o'zgarishlarining mohiyati - bu mintaqaviy iqtisodiy resurslarni yuqori samaradorlikka ega, innovatsion va diversifikatsiyalangan tarmoqlarga qayta taqsimlash orqali barqaror rivojlanishga erishishdir. Xorazm viloyati sanoatining tarkibiy transformatsiyasi mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish va yangi industrial siyosatni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, sanoat tarkibiy o'zgarishlari mintaqa iqtisodiy barqarorligini ta'minlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. U ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, hududiy tafovutlarni kamaytirish, eksport salohiyatini kengaytirish va aholining ijtimoiy farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham bu jarayon nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy siyosatda ham ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Sanoat tarkibiy o'zgarishlarining yana bir asosiy mohiyati - bu texnologik modernizatsiya va innovatsion ishlab chiqarishlarning rivojlanishidir. Innovatsion faoliyat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim omil hisoblanadi. Iqtisodiy nazariyalarda sanoat tarkibiy o'zgarishlar

ikki asosiy turga bo'linadi ichki strukturaviy o'zgarishlar va tashqi strukturaviy o'zgarishlar. Ichki o'zgarishlar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, yangi texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq bo'lsa, tashqi o'zgarishlar eksport-import tuzilmasining o'zgarishi, xalqaro bozor talablariga moslashish va global qiymat zanjirlarida ishtirok etishni kengaytirish bilan bog'liqdir.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash nuqtayi nazaridan sanoat tarkibiy o'zgarishlar nafaqat ishlab chiqarish hajmlarining oshishi, balki iqtisodiyotning texnologik tuzilmasining takomillashuviga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish tizimlarini yaratish - bularning barchasi mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy elementlari sifatida qaraladi.

O'zbekiston hududlarida, jumladan, Xorazm viloyatida oxirgi yillarda sanoat tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Bu jarayon iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020-2024-yillar davomida viloyat sanoatida oziq-ovqat, to'qimachilik, mashinasozlik va kimyo tarmoqlarining ulushi oshgan, ba'zi past samarali tarmoqlar esa qisqargan.

Masalan, oziq-ovqat sanoati ulushi 35 foizdan 40 foizgacha, to'qimachilik sanoati 25 foizdan 30 foizgacha, mashinasozlik 8 foizdan 12 foizgacha, kimyo sanoati esa 7 foizdan 11 foizgacha ko'tarilgan. Shu bilan birga, "boshqa tarmoqlar" ulushi 25 foizdan 7 foizgacha kamaygan. Bu o'zgarishlar resurslarning samarali taqsimlanishi va yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlarga talabning ortib borishi bilan bog'liqdir.

Hududlar kesimida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat ishlab chiqarishi asosan Urganch shahri, Tuproqqal'a va Hazorasp tumanlarida jamlangan. Masalan, Tuproqqal'a qurilish materiallari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha yetakchilik qilmoqda, Urganch shahri oziq-ovqat va to'qimachilik markazi sifatida ajralib turibdi, Hazorasp esa kimyo va mashinasozlikning asosiy hududiga aylangan. Boshqa tumanlarda esa hunarmandchilik va kichik qayta ishlash korxonalari ustunlik qilmoqda.

Yana bir muhim jihat – eksport salohiyatining oshishi. Xorazm viloyatida so'nggi yillarda to'qimachilik mahsulotlari, oziq-ovqat mahsulotlari va kimyo sanoati mahsulotlari eksporti kengayib, viloyatning tashqi iqtisodiy aloqalari mustahkamlanmoqda. Bu esa mintaqaning nafaqat ichki, balki xalqaro bozorlarda ham raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, tahlil va natijalar shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatida tarkibiy o'zgarishlar iqtisodiy barqarorlikning asosiy drayveriga aylanmoqda. U ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, hududlararo tafovutlarni kamaytirish, eksport salohiyatini kengaytirish va aholining ijtimoiy farovonligini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois kelgusida bu jarayonlarni izchil davom ettirish va ularni xalqaro tajribaga moslashtirish muhimdir.

O'zbekiston iqtisodiy siyosatida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar jarayonini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu jarayonning natijalari bir tekisda kechmayapti. Xorazm viloyati misolida ko'rilsa, ayrim tumanlarda sanoat salohiyati jadal rivojlanayotgan bo'lsa, boshqa hududlarda o'sish sekinroq sur'atda amalga oshmoqda. Bu holat hududiy tafovutlar masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Mavjud tafovutlar iqtisodiy

barqarorlikni ta'minlashda tarkibiy o'zgarishlarning nafaqat hajmi, balki sifati va samaradorligi ham muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sanoat tarkibiy o'zgarishlar jarayonida resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishning texnologik darajasini oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan ishlab chiqarish modelini tatbiq etish, energiya tejamkor texnologiyalarni keng qo'llash va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, bu bo'limda tahlil qilingan jihatlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda, jumladan, Xorazm viloyatida tarkibiy transformatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish, ularni xalqaro tajribaga moslashtirish va mahalliy sharoitlarga mos yo'naltirish mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib qoladi.

XULOSA

O'zbekiston hududlarida, jumladan Xorazm viloyatida olib borilayotgan tarkibiy o'zgarishlar iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash yo'lida muhim bosqich bo'lib xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda sanoat tarmoqlarining ichki nisbatlari o'zgarib, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashuv kuchaymoqda. Oziq-ovqat, to'qimachilik, kimyo va mashinasozlik sohalarining ulushi oshib borayotgani hudud iqtisodiy salohiyatining kengayishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va aholining daromadlari ortishiga olib kelmoqda.

Shu bilan birga, ayrim tumanlarda sanoatning past darajada rivojlanib qolayotgani hududiy tafovutlarni yuzaga keltirmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun kichik tumanlarda sanoatni diversifikatsiya qilish, investitsiya va innovatsion loyihalarni kengaytirish, transport va logistika infratuzilmasini yaxshilash talab etiladi. Bunday choralar amalga oshirilganda, mintaqa iqtisodiyoti yanada muvozanatli rivojlanadi va ijtimoiy tenglik mustahkamlanadi.

Mintaqa iqtisodiy barqarorligini rivojlantirishda sanoat tarkibiy o'zgarishlarining ilmiy-nazariy asoslarini umumlashtirar ekanmiz, ularning ahamiyati ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'lishini ko'ramiz. Birinchisi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ichki bozorni sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash orqali ichki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash; ikkinchisi, tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirish va eksport salohiyatini oshirish orqali tashqi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash.

Xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, tarkibiy o'zgarishlar muvaffaqiyatli kechishi uchun davlat siyosati va xususiy sektor tashabbuslari bir-birini to'ldirishi lozim. O'zbekiston uchun ham bu yo'nalishda davlat tomonidan yaratilgan imkoniyatlar bilan bir qatorda tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, yangi texnologiyalarni joriy etish va ilmiy salohiyatni rivojlantirish dolzarbdir.

Umuman olganda, sanoat tarkibiy o'zgarishlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, hududiy farqlarni kamaytirish va xalqaro bozorda raqobatbardosh iqtisodiy modelni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biridir. Bu jarayon O'zbekiston mintaqalarida barqaror o'sishni ta'minlash va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini amalga oshirishda asosiy poydevor vazifasini o'taydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Porter, M. The Competitive Advantage of Nations. – New York : Free Press, 1990. – 855 p.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF-60-son Farmon "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" // Lex.uz. – 2022. – URL: <https://www.lex.uz>
3. Vohidov A., Hasanov M., Yusupov B. *Hududiy iqtisodiyot va sanoatni diversifikatsiya qilish*. – Toshkent: Fan, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari, 2020–2024-yillar. – Toshkent: O'zStatQo'm, 2025. – <https://stat.uz>
5. Ergashev Sh. Raqamli iqtisodiyot va sanoatni diversifikatsiya qilish. – Toshkent: Innovation Press, 2024. – 214 b.
6. Jahon banki. World Development Report 2024: Thriving with Technology. – Vashington: Jahon banki nashriyoti, 2024. – 356 b. – <https://www.worldbank.org>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF 158 son Farmon «O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida». 2023 yil 11 sentabr. – Toshkent: Lex.uz (O'zbekiston Qonun hujjatlari milliy bazasi).
8. Xotamov I.S., Madraximova G.R. Sanoat iqtisodiyoti: Darslik. – Toshkent: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022. – 252 b.